

Petar Mihaylov

(Bulgaria, Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences)

A Contemporary, Original and Convincing Interpretation of the Modernist and the Postmodern in *Bulgarian Literary Modernism. The Problem of Time and Identity* by Ivan Hristov

Abstract: The monograph addresses both what is historically known as Bulgarian literary modernism and postmodernism. The intrinsic link between the two phenomena represents one of the key contributions of Ivan Hristov. In other words, the advent of postmodernity was inevitable despite the prevailing socialist ideology and its totalitarian methods. Modernism and postmodernism are characterised by a shared aspiration for freedom and the artistic realisation of the poet's identity. In the first instance, the artist engages in a battle against the forces of the destruction-war (a double concept), and in the second, he defies totalitarianism, which threatens the very freedom of the human being. Both movements, regardless of their disparate evolutionary paths, ultimately serve a common purpose: the creation of a more peaceful, humane, loving, and free world. Whether this world would be more beautiful, is a matter of perspective. It is preferable to *break* the form of a work of art than to break an entire world to pieces.

Петър Михайлов

(България, Институт за литература, Българска академия на науките)

Съвременна, нестандартна и убедителна интерпретация на модернисткото и постмодерното, представени в „Българският литературен модернизъм. Проблемът за времето и идентичността“ от Иван Христов

Иван Христов присъства осезаемо в нашата литература вече две пълни десетилетия. Първите ми срещи с него и творчеството му са от времето, когато бяхме състуденти в семинара, ръководен от проф. Симеон Янев (съвместно с Валентина Радинска) по Творческо писане¹. Още тогава се появи неговата стихосбирка „Б д и н“ – част от творбите бяха представени на тези сбирки. Имам и своя рецензия за книгата му, поместена в „Литературен вестник“ (Михайлов/Mihaylov 2005).

Монографията му „К р ъ г ъ т „С т р е л е ц“ и и д е я т а з а р о д н о т о“ (Христов/Hristov 2010) е сякаш своеобразно продължение на Магистърската му теза, свързана със Стоян Михайловски, проф. Никола Георгиев и Йосиф Бродски – „Ч е р н а п р а х“². Още тогава той даде своята сериозна заявка за занимания с литературознание. Четяхме първото му научно съчинение и се вдъхновявахме. Ала акцентът в монографията от 2009 г. пада върху творческия и идеологически кръжец около вестник „Стрелец“.

¹ Днес е сред утвърдените магистърски програми на ФСФ – Софийския университет „Св. Кл. Охридски“.

² Би било интересно да споделя как ние – колегите му – с интерес четяхме тази негова първа по-задълбочена критическа работа. Неин вариант днес е на разположение на: https://litclub.bg/library/kritika/ivan/cheren_prah.html (посетено на 24.07.2024).

Успява да създаде културологичен поглед към естетиката, творческата работа на пишешите: Ат. Далчев, Д. Пантелеев, Ч. Мутафов, К. Гълъбов, привличайки и художници, и философи (Ат. Илиев, Шпенглер, Ас. Златаров, Н. Шейтанов). Съпоставя традициите – Ботев, ранно модернистичното – Пенчо Славейков, опозиционното – Лилив и съвсем новаторското, появило се през 1923/1930 – Багряна, Н. Фурнаджиев, Г. Милев. Разглежда дълбинно проблема за родното, доказва чистите патриотични чувства, вложени в творческия натюрел на Стрелците.

Устремът към модернизма, вложен в монографията от 2009 г., естествено поражда и хабилитационния труд на Иван Христов: „Българският литературен модернизъм: време и идентичност“. Към познатите вече аналитични очертания на Д. Пантелеев, Ч. Мутафов и Ат. Далчев се добавят нови нюанси в предложения труд. Оформя се мощната фигура на Сирак Скитник – самобитен и като поет, и като художник, ала и като свързан с появата на идеята и реализацията за/на Родното радио. Ако в предишната книга на Ив. Христов само Багряна беше женското присъствие, то сега е обособена отделна глава – жените и модернизмът. Актуалността на темата за женското творчество и за жените-писателки/поетеси в историята на нашата литература набира все по-голяма популярност, което би довело до естественото вписване и на женския почерк към литературната институционалност. Из страниците на „Стрелец“ публикува свои разкази Фани Попова-Мутафова, а дебютната ѝ книга: „Жената с небесната рокля“ е реализирана именно от Стрелците. Сега би могло тази поява, този жест да бъде разчетен като манифестен – каквито са есетата на Константин Гълъбов, Чавдар Мутафов, Атанас Далчев. Съпоставката по посока Багряна – Магда Петканова обяснява механизмите на канонизиране (на Багряна) и маргинализиране (на М. Петканова). Сякаш бунтът, а не обединителното, е част от това вписване на жените в историята на литературата.

Изключително впечатляващ е паралелът, изграден между поетическите инвенции на Георги Рупчев и Т. С. Елиът. Пустата земя, метафоризирана като представата за социалистическия период от развитието на България.

Както винаги Иван Христов съгражда вълнуващ сюжет на своя многопосочен критически текст. Модернизмът като явление не е застинало, то е с продължителен културен живот. Тази пъстрота, многоаспектност, съчетанието на музика, изобразително изкуство, графика, поезия, философски концепции, различност и различимост на почерците, съграждат монолитност. Приветствам появата на новия литературоведски труд на Иван Христов и съм уверен в приносния характер, който той има.

Това есе е във връзка с обсъждането на дисертационния труд на доц. д-р Иван Христов в секцията по Нова и съвременна българска литература в Института за литература (БАН) и е датирано: 09.02.2022. Две години по-късно реших да систематизирам и задълбоча наблюденията си.

Книгата *Българският литературен модернизъм: проблемът за времето и идентичността* се състои от осем части – шест основни, Въведение и Заключение, разположени на 170 страници. Трудът е снабден и с подробна библиография, обхваща почти 4 страници и наброява над 60 авторски заглавия (три на латиница).

Първата част се състои от една глава „Сирак Скитник. Между храма и улцата“ и е базирана на опозицията, въведена от Гео Милев родно – народно изкуство. Иван Христов успява върху две представителни статии – първата е на експресиониста-теоретик, а другата е на художника Сирак Скитник – да построи своята убедителна теза. Българският модернизъм безспорно е повлиян от европейския – затова е така

силен онзи стремеж към митологичното и символичното. Изкуството е мислено като съвременния храм, където човекът-творец се среща с Бога. Затова и разграничаваме елитарно (родно, национално за Г. Милев) и масово (идещо от улицата и от града, където хората са изкуствени в сравнение с първичността на селския човек – според С. Скитник). Нашето литературознание отдавна говори, че и единият, и другият интелектуалец са блестящи теоретици и критици на Българския модернизъм. Скоро се появи и представителен сборник със статии на С. Скитник, представящ го именно като критик-теоретик и публицист (Скитник/Skitnik: 2021). Книгата обхваща 330 страници, материалите са групирани удобно на теоретични и публицистични като всяка статия е уточнено къде е била публикувана. Освен това трябва да отбележим, че графиките, които съпътстват основния текст, правят книгата с висока естетическа стойност. Това е пръв успешен опит да се разкрие в пълнота многообразието на творческата фигура С. Скитник. Що се отнася до статиите на Гео Милев, периодично различни издателства актуализират неговите материали – от края на 60-те години на миналия век, както и от средата на 70-те – добре оформени, с твърди корици и със справочен материал (обикновено изготвен от дъщерята на автора – Леда Милева)³. Ив. Христов ползва ресурсите на Института за литература (БАН) – томове от поредицата „Критическо наследство“, където са поместени отделните материали (статии).

Втората част „Българският литературен модернизъм и женското“ се състои от две глави и проследява как присъстват българските писателки в рамките на нашия модернизъм. Още в първата си изследователска книга *Кръгът „Стрелец“ и идеята за родното* авторът се спира на отделни творби било на Фани Попова-Мутафова, било на Магда Петканова. Сега наблюденията са по-задълбочени и по-окупирани. Исторически се проследява генезиса – навлизането на жената писател в нашата литература – чувствително е то около края на Първата световна война, когато жената опазва както семейството така и поема обществени, икономически функции, които преди това са ѝ били отказвани, по силата на патриархалните стереотипи. Изключително важна е ролята на Елисавета Багряна, която успява да привлече към своето творчество сериозния изследователски поглед на тогавашната литературна критика – като започнем от Владимир Василев, минем през Иван Мешекон и се спрем на младия (тогава: 1930–1940 година) Петър Динеков⁴. Напоследък различни изследователи⁵ откриха още имена на пишещи жени, преди авторката на „Вечната и святата“ – Карамфила Стефанова (която е мистификация), но утвърдени в чужбина като Катерина Васи-

³ Последната засега подобна поредица е: Гео Милев избрани съчинения в 5 тома и е реализирана от издателство „Захарий Стоянов“ (2007).

⁴ Още през 1999 г. доц. Людмила Малинова (Малинова/Malinova 1999) откри ролята на Антология на българската лирика, която съставя П. Динеков (Динеков/Dinekov 1940), където са включени Мара Белчева, Дора Габе, Елисавета Багряна, Бленика, Магда Петканова, Мария Грубешлиева, Люба Касърова и Яна Язова. Като за всяка е посочена биографична и библиографска справка. Също така има и снимкови изображения на всички автори, поместени в антологията. Разбира се, културологичен интерес представлява и самото реализиране на книгата – то е поето от „Вестник на жената“. На това издание се спира и Ив. Христов във втората част на своето изследване.

⁵ Проф. Милена Цанева, проф. Милена Кирова, проф. Амелия Личева, проф. Жоржета Назърска, проф. Албена Вачева, доц. Л. Хр. Малинова, проф. Красимира Даскалова, доц. Недка Капралова, доц. Кристина Йорданова, д-р Петър Величков, д-р Емилия Алексиева, Катя Зографова, Петър Михайлов.

лева, първопроходничките – Ирина Бачокирова, Елисавета и Мария Ненови, Станка Елена Спасо-Николица (която е и преводач), разбира се, много голяма роля изиграват познатите – Мара Белчева, Катерина Ненчева, Дора Габе, ала и по-слабо известните – Санда Йовчева, а оказва се още Екатерина Каравелова и Вела Благоева имат поетически опити преди да се утвърдят в полето на белетристичните форми (фейлетон, разказ, повест, роман, мемоар-дневник). Това и споменава доц. Христов – Багряна не идва на „празно“ място – нейната поява исторически е подготвяна от онези преди нея. Така става обаче, че тя, Яна Язова, Мария Грубешлиева – в полето на лириката, а Фани Мутафова, Златка Чолакова, Анна Каменова – в полето на прозата, се утвърждават като модерен тип писателки. Тук ми се ще да припомня един коментар на доц. Елка Димитрова по време на семинар, организиран от нея в салона на Института за литература през м. април 2023 г.: „Иван Христов е майстор на поетичните метафорични заглавия“, имайки предвид подглавата „Крехка ваза от най-чист алабастър“ – женската тема в българската литература между двете световни войни“.

Част трета „Българският литературен модернизъм и чуждото“ е разпределена в три поддяла:

1. „Форд, По и Джаз-Банда“ – българо-американски литературни и културни отражения между двете световни войни;
2. „Запознайте се с България“ през американските очи. Делото на Рувим Маркъм;
3. България през XX в. – между две войни, между Европа и Евразия.

Досегът до културното влияние е по-същественото. Сюжетирането на джаза, афроамериканците (негрите), новите ритми, свързвани с примитивното, упадъчното от една страна, ала и разбирани като неотменна новост, която завладява както радио-ефира, така и литературното, а и теоретичното поле. Ив. Христов ни повежда из страниците на в. „Изток“ от 1925 г, като разкрива, че един от основните *разкази* е именно с тази тематика. Отделя се особено внимание на кинематографа, факс-машината (предхождана от телеграфа), фотографията, светкавичността на радио-вълните. Времето става по-забързано – *тук и сега* можем да чуем какво е станало отвъд Океана⁶. По този начин реално културата става по-масова, комуникацията между хората по-голяма. Някои университети в Америка използват Радиото, за да обучават своите студенти⁷. Т.е. както се променя ходът на времето (по-глобално, по-всеобхватно), така се променя и идентичността на човека – той става по-културен, по-интелектуално обогатен. Тук е мястото да споделим, че всички,

⁶ Част от есето „Радиото“ на Чавдар Мутафов: „Тогава, о сладка забрава на пространството, секундата, която ни дели от Рим или Стокхолм, бесният лов на станции, разплитанията на възлите от съзвучия, ехото на времето, отекващо през мига, сякаш спомен или чудо: – гласът на Карузо, все тъй чист, като в нашата младост, извикващ сълзи през нематериалното си съществуване – негде, от един друг свят, и все пак преживял този миг, възвърнал дъха си през годините, които вече не съществуват, за да риде сега отново своя Палячо с този същия трепет на чувството, с който ни е разплаквал приживе, в някакъв забравен миг от нашия собствен живот – за да не знаем повече отгде започва и где свършва, пленени сега в тайната на Времето, превърнати в тръпките на всякога и навсякъде, в някаква част от битие, което ни грабва, за да ни разтвори в своето безвремие или своя вечен живот – ето!“ (Целият текст: <https://kultura.bg/web/радиото - посетено на 24.07.2024>).

⁷ Парадоксалното е, че това се случва в САЩ през 20-те години на XX век. Много добре си спомням, че през 1998 г. слушах лекции на проф. Тончо Жечев, излъчвани по БНР (програма „Хр. Ботев“) и се готвех за кандидат-студентските си изпити в Софийския университет.

принадлежащи към кръга „Стрелец“⁸ са високо образовани⁹ – Ат. Далчев е възпитаник на Сорбоната (първоначално завършва френски език и философия в Софийския университет); Ч. Мутафов – в Мюнхен, там следва музика и съпругата му Фани Попова; Константин Гълъбов защитава докторат в Гьотинген; Кирил Кръстев специализира в Париж; д-р Янко Янев – в Лайпциг; Атанас Илиев специализира във Виена. Разглеждайки есето „Радиото“ на Ч. Мутафов¹⁰, Ив. Христов доказва култивиращата роля на достижението от оная епоха, ала и неговата отрицателна роля – масовизирането, което няколко десетилетия по-късно ще се превърне в мощно оръжие на агитаторската политическа пропаганда, настъпила и с нов тип държавно управление (тоталитарната държава след 1944 г.). Усещането за заплахата е изказано с по-скоро иронично-саркастичното финално изречение на есето му: „Лека нощ, госпожи и господа, не забравяйте да вземете вашите антени!“ . Така става, че силно интуитивният Ч. Мутафов предусеща сякаш и собствената си нерада съдба (заплахата, за която споменахме), настъпила с новата употреба на медията след 1944 г.

По аналогия, близка до тази на Ч. Мутафов, нееднозначно е отношението и към джаза, джаз-банда и негърската музика в статиите на Борис Шльоцер и Кирил Кръстев. От една страна, се чувства възхитата от играта с формата, а от друга – следствието от упадъка, настъпил след края на Първата световна война. Нов варваризъм, който обновява европейската култура чрез първобитност, грация, свобода. В някакъв смисъл негрите и тяхната музика успяват за завладеят Америка, а по-късно и Европа. Новият ритъм, новите тембри на инструментите като тромпет, саксофон, бас (контрабас, а не китара, както мислим днес), причудливото, стихийното – всички тези белези на джаза и спиричуъла. Появата на композитори като Скот Джоуплин и Джордж Гершуин съумяват в творчески аспект да съчетаят тая новост с класическите форми на концерта, рапсодията, инструментала, операта. Тази новост ще бъде сюжетизирана в българската литература при писатели като Златка Чолакова и Александър Вутимски десетина години след статиите във вестник „Изток“. През 1938 г. в своята пътеписна книга „Америка“ Зл. Чолакова ще разгледа въпроса за негърското и джаза, изхождайки от усещането за свобода. Водена от състрадателното чувство към онеправданите (расовата дискриминация през 20-те години на XX век не е новост за и във Америка), белетристката изтъква жизнеспособността на етноса:

Негрите, дори недояли, обичат да се порадват на живота, да се повеселят” (Чолакова/Cholakova 1938: 71)

Разсъждавайки върху джаза, който „гърми по един оглушаващ начин в неголям салон“, писателката заема хуманистичната позиция, изразяваща се в констатацията:

⁸ Повече за кръга „Стрелец“ виж в дигиталния Речник на българската литература, на страницата на ИЛ – БАН: <http://dictionarylit-bg.eu/Кръгът-Стрелец/> (посетено на 24.07.2024).

⁹ Подобно явление срещаме в българския постмодернизъм, зародил се през 80-те години на XX век. Главата, разглеждаща творчеството на Георги Рупчев, въвлича както името на Т. С. Елиът, така и споменаването (или по-скоро мисленето на/за) на Миглена Николчина, Ани Илков, Владимир Левчев, Едвин Сугарев, които са интелектуалци от най-образцов разред. Т.е. както модернизмът от 20-те години е свързан с високата интелектуална мощ на своите представители, такава е матрицата и на постмодернизма 60 години по-късно.

¹⁰ Текстът може да бъде прочетен на: <https://kultura.bg/web/радиото/> (посетено на 24.07.2024).

И забравяш тука, че са черни, че това е някакъв трясък на своеобразна, негърска музика. Чувствуващ веселието, усмихнати хора, които ликуват и се опиват от танца си. Забравяш всичко – сиромашия, пробития таван, скъсаните дрехи. И дори малко им завиждаш. (Чолакова/Cholakova 1938: 73).

Чрез тази нова музика и танц хората успяват да превъзмогнат бедността си и нещастията си. Връщайки се към митологичното ритмично пеене-танцуване, закодирано в ритуалното, хората преодоляват своето страдание. Именно това явление впечатлява писателката и прави от тази глава на книгата ѝ силно есе:

Веселието на черните заразява, песните спояват. Американците пеят негърски песни, танцуват негърски танци и с гордост ги наричат „свои“. (Чолакова/Cholakova 1938: 73–74).

Почти паралелно Александър Вутимски ще използва именно тези теми както в своята лирика, така и в белетристиката си – повестта (или романа) „Очите, които плачат“. Ако „Седемте пияни негри“ се превръща в шлагер¹¹, то Гершуин, джазът, негърът като образ, символ на освободеността и различието (а не мислен в някакъв етнически план!) остават по-малко познати от по-мащабната прозаична творба на Ал. Вутимски – „Очите, които плачат“. Т.е. можем да кажем, че темата Америка и джаз присъстват в различни творчески инвенции: „Повест“ на Далчев, „Америка“ на Зл. Чолакова и лириката и романа на Ал. Вутимски. Навсякъде идейното движение е към новото, различното, жизненото, свободното.

През 1931 г. един от редакторите на в. „Изток“ – американският мисионер Рубен Маркъм, ще публикува впечатляващата книга „Meet Bulgaria“. Томът е около 400 страници и съвсем скоро беше преведен на български език (Маркъм/Markham 2024). Интересното и ценното за нас е да проследим как чужденецът се вглежда и доколко разбира българите и българското. Един от приносите на доц. Христов е, че възкресява личността и делото на този заслужил българофил. Наблюденията, свързани с културния живот на страната ни – книгоиздаване, ниво на грамотност, български писатели (Р. Маркъм очертава канона, който и до днес все още работи) – впечатляват със своята акуратност, точност, прецизност¹². Тъжно е, че по отношение на книгоиздаването почти няма промяна в рамките на 80 години. Ако съпоставим броя на библиотеките през 1931 и през 2011 ще констатираме, че някога те са били 2400, а днес са – 47. Парадоксалното е, че някога университетът е бил един, а днес – 53. Можем да се запитаме: как съществуват университети без библиотеки? Възможно ли е? Дано скоро можем да видим книгата на Рувим Маркъм на български и да я прочетем адекватно, поставяйки я в нейния културен контекст, свързан изцяло с идеологията на „Стрелец“, че от съществена важност е „духовното израстване на човека и неговото приобщаване към по-високи ценности“ (Христов/Hristov 2022: 77).

След вълнуващия разказ-припомняне за Рубен Маркъм Ив. Христов се насочва към онова усилие, което Стрелците полагат по-скоро в теоретичен (или идеалистичен) план – блян по европеизиране на българското, така обаче да стане то, че да съчетае както западноевропейското, така и източното (евразийското). Към българските европейци К.

¹¹ Песента може да се чуе на: <https://www.youtube.com/watch?v=m5Gn86J1Rp8> (посетено на 24.07.2024).

¹² Р. Маркъм подчертава склонността на българите към четене на книги, към предпочитание на класиката. Отбелязва, че почти цялата класическа литература е преведена на български. Също така изтъква интересът на хората към изкуство и музика. Т.е. гради се образът на една интелигентна нация.

Кръстев, Г. Милев, Ч. Мутафов, Ат. Далчев се присъединяват рафинираните *евразийци* Пьотър Бицили, Теодор Милев и така става, че на страниците на в. „Изток“ заживява хуманистичната представа за ОРГАНИЧЕН СИНТЕЗ на западните и източните постижения, който „ще направи избухването на нова световна война невъзможно“ (Христов/Hristov 2022: 85). Като най-силното убеждение на Стрелците е контрапунктно по отношение на Шпенглеровото вярване, че Европа вече залязва. Кръжеецът около Т. Милев приема, че Европа е в своята зрелост и това ще доведе до обновление в културно-цивилизационен план.

Част четвърта „Българският литературен модернизъм и новите меди“ – състои се от две под-части:

1. „Песен за плакатите“. Музика – Богдан Игор Антонич, аранжиратор – Чавдар Мутафов;

2. Сирак Скитник и Аладиновата лампа.

Тук се разглежда естетиката на плакатното изкуство. От една страна, то е разрушаващо елитарната визия за творчество, то е масово, пропагандно, евтино, обезценено и обезценяващо. Като материал за аналитичния прочит Ив. Христов разглежда есето на Ч. Мутафов „Плакатът“¹³, изграждайки диалог с „Песен за плакатите“ на Богдан Игор Антонич. Проследявайки гласовете и на единия, и на другия, анализиращият се противопоставя на усещането, че човекът е плакат. Това е и разбирането на Ч. Мутафов, което е твърде близко със стихотворната изповед „Носачи на реклама“ на Ат. Далчев:

Човечество, спри да въздишаш,
скрий лицемерните сълзи!
Човек не ни е брат, а зид,
на който се лепят афиши.

Афиш и плакат са синонимни съответствия. Всичко, което семантично принадлежи на едното явление, може да се разпознае и в другото. Така че протестът на хуманистът Ат. Далчев, четен като подтекст, е кодиран и в есето на неговия съмишленик – ерудитът Ч. Мутафов.

Сирак Скитник е сред основните персонажи в сюжета на „Българският модернизъм: проблемът за времето и идентичността“. Преди 25 години имах възможност да говоря с диригента и композитора Йоско Йосифов¹⁴. Той твърдеше, че С. Скитник е гледал на своята работа в Радиото като на мисия – да се издигне културното ниво на българите, да се повиши техният интелект, да се образуват повече, да се възпитат в добър естетически вкус. Статиите, поместени из страниците на сп. „Златорог“ – „Тайната на примитива“ и „Изкуство и улицата“, изцяло могат да бъдат разгледани като манифестна платформа за дейността на поета-художник в Радиото. И в спомените на маестро Й. Йосифов С. Скитник изпъкваше като изключително отговорен към радиодейността си. Вероятно някога ще сме свидетели на отделна монография, посветена на Сирак Скитник и Националното радио. Предполагам, че като добра основа могат да послужат тези епизоди от труда на Ив. Христов, в които се говори за българския писател и художник Панайот Тодоров Христов.

¹³ Текстът може да бъде прочетен на: <https://litclub.bg/library/kritika/mutafov/plakatut.htm> (посетено на 24.07.2024).

¹⁴ Йоско Йосифов (1911–2001) е български композитор, диригент и общественик. По покана на Сирак Скитник става директор на радио „Стара Загора“. По неговите спомени в Радиото тогава са работили образцови музиканти – акад. Марин Големинов, проф. Димитър Ненов, проф. Саша Попов, които са имали за своя кауза чрез предаванията да култивират публиката, да я издигнат и възпитат интелектуално.

Част пета – „Българският модернизъм и социалистическият реализъм“ се състои от три поддяла:

1. „Атанас Далчев и социалистическият реализъм – несъответствия в метода“;
2. „Димитър Пантелеев – между Прародината и Димитровград“;
3. Преосмисляйки българския литературен модернизъм – канон и (анти)канон.

В тази част Ив. Христов проследява полемиката между Христо Радевски и Атанас Далчев. Въпросът, върху който двамата поети спорят е полето на детската литература. Хр. Радевски, като защитник на по-ляво ориентирания реализъм, настоява за нравоучителност, морализиране, принижаване до детското съзнание. Ат. Далчев подхожда по-философски, но и по-артистично. Той настоява да се избягва назидателното говорене, а да се събудят ония масиви в нашето съзнание, пазещи детска чувствителност и любопитството. Само по този естествен еволюционен път може да се пише творчество за деца. Не вдетиняване, а живияване чрез ония трепети, с които всеки от нас е опознавал и навлизал в света.

Нататък Ив. Христов се спира по-задълбочено върху творческия портрет на Димитър Пантелеев. Той живее дълго, надживява почти всички от „Стрелец“. Неговата дебютна книга дава и име на кръжеца около в. „Изток“. След 1956 г. Д. Пантелеев е признат от новата власт. Получава държавни отличия, книгите му се издават в добри тиражи. Парадоксалното обаче днес е, че остава най-слабо познат. Ранните му стихосбирки нямат реализация в съвременността ни. Учудващото е, че дори и дигитални копия не са налични. А нещо е впечатлило всички онези някогашни младежи, за да дадат точно това име на своята интелектуално-творческа задруга. Според Ив. Христов това е стремежът към бягството от естетиката на символизма. Търсенето на по-масовото, по-огрубеното звучене на езика/стиха. Точно на тези белези се гради и по-късната „успешна“ лирика на поета във времената на социализма. Градивото на новото, на противопоставящото се, на бунтуващото се начало от 20-те години, познато от стихосбирките „Стрелец“ (1924) и „Дървар“ (1928), по-късно ще стане част от каноничното за социалистическия реализъм – масовият човек, трудовакът, сливащият се с народа. Към края на живота си Д. Пантелеев оставя интересна книга, озаглавена „Объркани спомени“ (1986), където се връща във времето на младостта си и епохата на „Стрелец“. Вероятно би могло, реабилитацията му да се подеме именно от тази късна мемоарна есеистика.

Част шеста – „Българският литературен модернизъм и българският литературен постмодернизъм“, състояща се от две подчасти:

1. Георги Рупчев и Голямата пуста земя;
2. Поезията на 1980-те – дрямка, сън, бълнуване.

Някак сме свикнали да делим *модернизъм* и *постмодернизъм*. А Ив. Христов доказва органичната връзка между двете явления. Както Ат. Далчев е бил в центъра на едното – през 20-те години, така се оказва и в центъра на другото – 80-те години на ХХ век. При второто по-скоро е задочен участник. Особен пиетет към него имат представителите от т.нар. поколение на 40-те години – Радой Ралин, Иван Пейчев, Александър Вутимски, Александър Геров. През 60-те години Р. Ралин, Ал. Геров, В. Петров достигат и своята творческа зрелост, допринасяйки за естетическото развитие на нашата литература. В епохата на социалистически реализъм те съумяват да „преобърнат“ модела – въвеждайки темата за смъртта, за философската диалектика на битието, насочват погледа към субектното, т.е. какво се случва в човешката душа и т.н. През 1984 г. се отбелязва 80-та годишнина на Ат. Далчев с двутомник – поезия и проза, редактор е проф. Михаил Неделчев, а в редколегията са – Александър Муратов, Иван Давидков, проф. Милена Цанева.

Тиражите, според карето на корицата, са над 10 000 бройки. Разпространени са из библиотечните фондове. Свободно е могло да се прочетат Фрагментите, критическите есета, които дотогава са били библиографска рядкост. Това е времето, в което дебютират и тези поети, които определяме като постмодернисти – Едвин Сугарев, Ани Илков, Миглена Николчина, Владимир Левчев. Поколенчески към тях принадлежи и Георги Рупчев. И по-рано стана дума, че тази поетическа генерация е високо интелектуална. Всички посочени се налагат като авторитетни учени и преподаватели. Само Г. Рупчев не успява да има часове в Университета или Института за литература, вероятно поради здравословните си проблеми. Той обаче остава и до днес сред най-добрите ни преводачи (на Джон Ленън, Т. С. Елиът, Й. Бродски, А. Гинзбург). В своя анализ Ив. Христов проследява диалогичните отношения, в които попадат „Пустата земя“ (Т. С. Елиът) и „Голямата земя“ (Г. Рупчев). Чрез сложни похвати, включително и пародирание, българският поет постига внушението, че социалистическа България е оная пуста следвоенна земя, изобразена от Т. С. Елиът. Новост в поетиката, която е достижение на Г. Рупчев, според Ив. Христов, е метафората за съня. Приближаването на поезията до психоаналитично изживяване, засилване ролята на съня – съновидението, блънуването и т.н., позволява да се въведе и любовното интимно чувство. А това състояние силно напомня за късния модернизъм и символизъм на Яворов и „Безсъници“ – където отново чрез съновидението се постига реалността на „Нощ“, „Демон“, „Песен на песента ми“, „Среднощни видения“. Явно съдбата на модернизма и постмодернизма у нас е обща – идееща от съня. Това пък още повече подчертава значението на книги като „Сън за щастие“ и „Островът на блажените“ на П. П. Славейков – като отправна точка за и към модерния светоглед на българската поезия. И действително, в поезията на Г. Рупчев по много сложен начин присъстват познати поетически ходове, наследени от Далчев, Яворов, П. П. Славейков, а защо не и Константин Павлов?

З а к л ю ч е н и е е последната част на книгата. Тя представлява обобщение в синтетичен вид на проиграните постановки в историко-теоретичен ракурс. Реално изследването се спира, както на това, което исторически познаваме като понятието – български литературен модернизъм, но и стига до епохата на постмодернизма. Естествената връзка между двата феномена е едно от достиженията на Ив. Христов. Така погледнато: нямало е как да не се случи или да не се състои постмодерното, въпреки социалистическата епоха и нейния тоталитарен управленски метод. Общото и за модернизма, и за постмодернизма, е устремът към свободата и към творческото осъществяване на поетовата личност. В единия случай човекът на изкуството се опълчва срещу разрухата-войната (сдвоено понятие), а в другия – срещу тоталитаризма, защото е заплашена човешката свобода. И двете направления, колкото и отдалечени да са те в епохалното си еволюционно протекание, реално служат на една кауза – за по-мирен, по-човечен, по-влюбен и по-свободен свят. А дали той би могъл и да е красив – въпрос на гледна точка. По-добре да се *счути* формата на/в дадена творба, отколкото да се разпарчетосва цял един свят. Все пак изкуството служи за опазването на хуманното, търси винаги хармонията, съзвучието, което, често, за да бъде постигнато, може да прибегне до дисонантното, до дисхармоничното, за да осъществи реализацията си.

ЛИТЕРАТУРА

Вутимски 2002: *Вутимски, Александър*. Синьото момче разказва. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, с. 85–231 (Vutimski 2002: *Vutimski, Aleksandar*. *Sinyoto momche razkazva*. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“, s. 85–231).

- Динеков 1940-1941: *Динеков, Петър*. Българска лирика. Антология. София: Вестникъ за жената, 368 с. (Dinekov 1940-1941: *Dinekov, Petar*. Balgarska lirika. Antologiya. Sofia: Vestnika za zhenata, 368 s.).
- Малинова 1999: *Малинова, Людмила*. Български поетеси между двете световни войни, София: Ваньо Недков, 268 с. (Malinova 1999: *Malinova, Lyudmila*. Balgarski poetesi mezhdu dvete svetovni voyni, Sofia: Vanyo Nedkov, 268 s.).
- Маркъм 2024: *Маркъм, Рубен*. Запознайте се с България. София: Българска история, 344 с. (Markam 2024: *Markam, Ruben*. Zapoznayte se s Balgaria. Sofia: Balgarska istoria, 344 s.).
- Михайлов 2005: *Михайлов, Петър*. Етюд, ноктюрно и капричио за „Бдин“ и за Иван. „Литературен вестник“, бр. 41/14–20.12.2005, с. 4 (Mihaylov 2005: *Mihaylov, Petar*. Etyud, noktyurno i kaprichio za SBdin“ i za Ivan. „Literaturen vestnik“, br. 41/14–20.12.2005, s. 4).
- Скитник 2021: *Скитник, Сирак*. Следите на Скитника. Критика и публицистика, съст. Милена Бойчева, София (Skitnik 2021: *Skitnik, Sirak*. Sledite na Skitnika. Kritika i publitsistika, sast. Milena Boycheva, Sofia).
- Христов 2010: *Христов, Иван*. Кръгът „Стрелец“ и идеята за родното. София: Карина–Мариана Тодорова, 268 с. (Hristov 2010: *Hristov, Ivan*. Kragat „Strelets“ i ideyata za rodnoto. Sofia: KarinaM, 268 s.).
- Христов 2022: *Христов, Иван*. Българският литературен модернизъм: проблемът за времето и идентичността. София: ИЦ „Боян Пенев“, 85 с.): https://ilitizda.com/sites/default/files/2022-10/Ivan-Hristov_Bylg.-Literaturen-Modenizym-edit2-press_1.pdf (посетено на 24.07.2024) (Hristov 2022: *Hristov, Ivan*. Balgarskiyat literaturen modernizam: problemat za vremeto i identichnostta. Sofia: ITs KBoyan Penev“, 85 s.).
- Чолакова 1938: *Чолакова, Златка*. Америка. Скици. София: Добромир Чилингиров, с. 71–141 (Cholakova 1938: *Cholakova, Zlatka*. Amerika. Skitsi. Sofia: Dobromir Chilingirov, s. 71–141).